

Surovčák, Martin

Napříč historií a tradicemi pontských Řeků

Neograeca Bohemica. 2008, vol. 8, iss. [1], pp. 31-44

ISBN 978-80-260-3412-4

ISSN 1803-6414

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/142315>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Napříč historií a tradicemi pontských Řeků

MARTIN SUROVČÁK

Protože pontská historie a pontská kultura víceméně zůstává na okraji zájmu české neogrecistiky, a to i přes fakt, že v ČR žije velký počet Řeků pontského původu, chtěl bych věnovat tomuto tématu alespoň několik stránek.¹

Letos 19. května si pontští Řekové připomněli 89. výročí dne, kdy se Mustafa Kemal Atatürk vylodil v Sampsuntě a spustil druhou fázi genocidy řeckého obyvatelstva v Pontu. V tento den, který byl roku 1994 oficiálně prohlášen řeckým parlamentem za *Den památky obětí genocidy v Pontu*, se hlavně v Soluni a Athénách konají demonstrace namířené proti turecké vládě, která dosud zastírá tuto smutnou kapitolu v tureckých dějinách. Ani letošní rok nebyl výjimkou. Předseda *Celořecké asociace pontských sdružení* Charalambos Apostolidis vyzval krátkým prohlášením v tisku spoluobčany, aby se shromáždili na náměstí sv. Sofie v Soluni.² Noviny informovaly o programu akcí několik dní předem.

NÁSTIN PONTSKÉ HISTORIE

Starověk

Z pohledu historiků a etnologů (M. Rostovzeff, G. Bordman, J. P. Fallmerayer) jde o důležitou oblast, ve které se odpradávná střídaly nejrůznější kmeny. Ačkoliv víme, že nejstarší archeologické nálezy řecké civilizace v Pontu se datují do 10. stol. př. n. l., teorie o příchodu prvních Řeků do této oblasti se rozcházejí v časovém období i v jeho příčině. Nedaleký kavkazský region je na základě novějších hypotéz považován za kolébkou indoevropské civilizace, což mohlo hrát klíčovou úlohu při osidlování protořeckými kmeny. Jiná teorie předpokládá, že sem protořecké kmeny zavítaly v době železné (kolem 11. stol. př. n. l.) při pátrání po železné rudě.³

Tato oblast vešla v povědomí Evropanů také prostřednictvím mytologie. K východnímu Pontu se váže pověst o zlatém rounu a proslulých Argonautech v čele s Iasónem, kteří se za ním vypravili do Kolchidy. Další pověst vypráví o bojovných Amazonkách. Jejich jméno v řečtině znamená „bezprsé“ (α στερητικόν + μαζός „prs“), údajně si totiž uřezávaly pravý prs, aby mohly lépe zacházet s lukem.

První historicky doložitelné osidlování Pontu Řeky je známo až z 8. stol. př. n. l., kdy kolonisté z Megary založili Hérakleiu a kolonisté z Milétu město Sinópe.⁴ Tento krok předznamenal zakládání a rozvoj nových kolonií podél černomořského pobřeží (např. Trapezuntu). Až do

¹ Tento článek je zkrácenou verzí mojí práce *Kulturní identita pontských Řeků*.

² APOSTOLIDIS, CH. Ημέρα μνήμης για 350.000 ψυχές των Ποντίων. *Ελευθεροτυπία*, 17.5.2008.

³ AGTZIDIS, V. *Οι Έλληνες του Πόντου*. s. 15.

⁴ JANNAKOPOULOS, J. Η γλώσσα του Πόντου. In: *Ο Πόντος των Ελλήνων*, s. 7.

5. stol.př. n. l. pokračovala migrační vlna z Iónie do Pontu, což pomáhalo jednak řešit problémy přelidnění metropolí a také přispívalo k upevnění jejich mocenského postavení v oblasti.

Právě z 5. stol. př. n. l. pochází Xenofontovo svědectví o Pontu,⁵ v němž se zmiňuje o tehdejších významných městských státech – Trapezús, Sinópé, Kerasús, Kotyóra, Amisos, zatímco pontské vnitrozemí stále ještě obývaly barbarské kmeny. Za zmínku stojí, že pontská města si udržela nezávislost dokonce i během vojenské výpravy Alexandra Velikého.

Ve 3. stol. př. n. l. bylo založeno Pontské království. U moci stála parthská dynastie Mithridatovců, jež původně pomáhala Alexandrovi Velikému při rozletu po Orientu. Poté co Mithridatés I. převzal vládu, prohlásil hlavním městem Amaseiu. Říše udržovala dobré vztahy s Hé-rakleiou i Seleukovci. Království se územně rozrůstalo a dynastie Mithridatovců se postupně počeočovala. Mithridatés V. přenesl hlavní město z Amaseie do Sinópé. Jeho syn Mithridatés VI. Eupatór, který odvozoval svůj původ od Alexandra Velikého, Kýra a Seleuka, za svého života dobyl Kolehidu, Krym a okolní oblasti, zároveň také podněcoval odpor proti římské rozpínavosti. Od roku 88 př. n. l. vedl proti Římu tři tzv. mithridatské války, jež pro něj skončily prohrou. Po dalších třech vojenských neúspěších byl Mithridatés Eupatór definitivně poražen, a proto uprchl na Krym, kde za bezvýhodné situace spáchal sebevraždu.⁶

Po porážce v mithridatských válkách byl Pontos přičleněn k římskému impériu v rámci tzv. bithynsko-pontské provincie. V tomto období došlo k výraznému hospodářskému rozkvětu, mj. byla založena některá města ve vnitrozemí.⁷

Pontos jako součást byzantské říše

Po rozdělení římského státu na západořímskou a východořímskou říši byl Pontos začleněn pod správu Konstantinopole. Klidné období rozvoje narušily v 5. stol. útoky Peršanů, jež byly definitivně odraženy až o dvě století později, přičemž neméně závažnou hrozbu pro Pontos představovalo šíření islámu.

V nadcházejícím časovém období Pontos neměl v rámci byzantské říše vlastní samosprávu, správním sídlem se stalo totiž město Kaisareia v Kappadokii. Díky slícímu vlivu tří významných rodů – Komnénů, Taronitů a Gavrasů – se zde začaly rodit myšlenky vlastní autonomie. V 11. století Gavrasové za autonomii dokonce povstali.⁸

Postupem času se Pontos proměnil v hranici mezi dvěma zcela odlišnými světy. Na straně jedné stáli Řekové a křesťanství, na straně druhé arabské a turkické kmeny a islám. Muslimové dobývali křesťanské vesnice, jejich kostely přeměňovali na mešity a obyvatelstvo násilně islamizovali. Velký počet křesťanů k islámu odmítl konvertovat, což vyústilo ve velké represálie a zabíjení.

⁵ ΧΕΝΟΦΟΝ. *Κύρον ανάβασις* (401 př.n.l.).

⁶ ΑΓΤΖΙΔΙΣ. *Ἡ Ἑλληνική του Πόντου*, s. 21–25.

⁷ Tamtéž, s. 27.

⁸ ΦΟΤΙΑΔΙΣ. *Κ. Ιστορικό Πόντου*.

Byzantinci sice přicházeli už delší dobu do kontaktu s turkickými kmeny, jako byli Chazaři, Pečeněhové, Oguzové, Kypčáci, Tataři, Seldžukové a Osmané, ale zásadní zvrat ve vývoji vztahů mezi nimi představovala až porážka u Mandzikertu roku 1071, kde byl zajat císař Romanos IV. Diogenes.

Trapezuntské císařství

Po dobytí Konstantinopole křižáky v roce 1204 se území byzantské říše rozdělilo do tří částí. Jednou z nich bylo i Trapezuntské císařství (takto označované podle hlavního města Trapezuntu), které založili bratři Alexios a David Komnenové za podpory gruzínské královny Tamar. V tomto období zaujal Pontos důležitou politicko-hospodářskou pozici, neboť Pontané těžili z obchodu s orientálním zbožím, které přes jejich území směřovalo po Hedvábné stezce dál do Evropy.⁹

Ještě ve 14. stol. za vlády Alexia Komnéna III. lze považovat Trapezuntské císařství za silný stát. Jeho nástupci ale nedokázali udržet pod kontrolou vnitrostátní spory a říše začala upadat. Posledním trapezuntským císařem se stal David Komnénos I., osobnost bez většního historického významu.

Protože znovu ožilo spojenectví Pontanů, Gruzínů a Arménů proti nepřátelům na východě, rozhodli se osmanští Turci v čele s Mohamedem II. Dobyvatelem zasadit císařství smrtelný úder dříve, než by spojenci mohli odvrátit útok. Vypořádali se se všemi spojenci Pontanů a nakonec se svým loďstvem zaměřili k Trapezuntu. Město bylo obléháno celý měsíc, než bylo Davidem I. Komnenem proti vůli obyvatelestva vydáno Osmanům.¹⁰

Turkokracie v Pontu

Jakmile se Osmané roku 1461 usadili v Trapezuntu, začaly pogromy proti místnímu křesťanskému obyvatelstvu. Mnoho mužů bylo posláno do janičárských oddílů, jiní museli vojákům sloužit jako otroci. Mehmed II. si dal záležet na zahlázení stop po posledním řeckém státu v Malé Asii. Přesto ještě dlouho existoval odpor proti dobyvatelům ze strany svobodných hradů v pontském vnitrozemí.¹¹

Křesťané museli odvádět dva druhy daní: *džizja* (daň z hlavy vztahující se na muže starší 14 let) a *harádž* (daň z pozemků a produkce). Museli pracovat na polích feudálních rodin, která nemohli libovolně opouštět. Pokud se chtěli přestěhovat do měst, museli se vykoupit. Z tohoto důvodu přestupovali někteří křesťané na islám, protože potom se na ně předešlá omezení nevztahovala. Velká část z nich sice přestoupila, ale dál tajně vyznávala křesťanství (tzv. „tajní křesťané“).

V prvním období turkokracie do 17. stol. si Pontos uchovával „nadstandardní“ práva. Situace se zhoršila v druhém období turkokracie, kdy represe vůči křesťanským Řekům zapříči-

⁹ Tamtéž, srov. AGTZIDIS, V. *Οι Έλληνες του Πόντου*, s. 75.

¹⁰ AGTZIDIS, V. *Οι Έλληνες του Πόντου*, s. 78–82.

¹¹ FOTIADIS, K. *Ιστορικό Πόντου*.

nily velký exodus Pontanů.¹² Ve třetím období (do roku 1922) probíhaly dvě důležité reformy v rámci modernizace osmanského právního systému známé jako Tanzimat a Hatt-i Hümayün, na základě kterých byli Řekové před zákonem zrovnoprávněni s Turky a mohli se zase svobodně věnovat obchodu.

V druhé polovině 19. stol. začal pontský exodus do carského Ruska, které rozšiřovalo svoje pole působnosti i na oblast Kavkazu. Už dávno existovaly mezi Řeky a Rusy jisté sympatie díky pravoslavnému vyznání. Hlavním centrem řecké diaspory v Rusku se stala Mariupol nedaleko pobřeží Azovského moře. Rusové lákali Řeky vytvořením řeckého autonomního okruhu a lepšími ekonomickými podmínkami, než které mohli očekávat v osmanské říši. Podle časopisu *Efxinos Pontos* přesídlilo v roce 1880 kolem 100 000 Pontanů na Krym a do Gruzie. Ať už na Krymu, nebo na Kavkaze, Pontané se díky svému přirozenému obchodnímu talentu dokázali prosadit v obchodu, dopravě i průmyslu. Problém života v Rusku představoval pro Řeky panslavismus a snaha poslovanštit je, neboť řečtí učitelé na školách byli snadno nahrazováni Rusy.¹³

Pontos v období po mladoturecké revoluci

Uvolnění po reformách *Tanzimat* a *Hatt-i Hümayun* přispělo významnou měrou k odvážným požadavkům Řeků a Arménů na větší míru autonomie a později dokonce na úplné osamostatnění. Dělo se tak díky čilým kontaktům s řeckým státem, a tudíž i s politickou ideologií Velké myšlenky, která pontské Řeky bytostně oslovovala.¹⁴ Politická situace v osmanské říši se ale začala ubírat jiným směrem než doposud. Pomyslné otěže osmanského státu postupně přebíralo radikální hnutí mladoturků, které si kladlo za cíl přetvořit upadající osmanskou říši v silný prosperující stát. Umožnit takovou změnu mělo několik zásadních reforem: zbavit sultána jeho suverenity, vytvořit ústavu, přiblížit se západnímu světu reformami v hospodářství, ve státní správě apod. K tzv. mladoturecké revoluci došlo v r. 1908. Do čela mladoturků se pak postavila trojice Enver, Talát a Džemal. Po vyhlášení ústavy vypukl všeobecný jásot. Křesťanské obyvatelstvo si slibovalo konečné a úplné zrovnoprávnění s Turky. Jenže právě díky mladoturecké revoluci spatřil světlo světa novodobý turecký nacionalismus podle hesla: „Turecko Turkům“.

V říjnu 1911 mladoturci oficiálně rozhodli o skoncování s řeckou a arménskou menšinou. Nad celou Malou Asii se pomalu, ale jistě začala stahovat mračna blížící se katastrofy.

Za první krok proti křesťanskému obyvatelstvu lze považovat obchodní embargo vůči společností v rukou křesťanů v roce 1914. Zrůdné plány mladoturků se však začaly uplatňovat až s vypuknutím 1. světové války. Svoje vyhlazovací praktiky konzultovali mladoturci s Němci, ostatně Turecko se v 1. světové válce postavilo po bok Německa, protože toto spojenectví s sebou neslo pro obě strany řadu výhod. V podstatě šlo o první fázi genocidy maloasijských Řeků a Arménů.

¹² AGTZIDIS, V. *Oi Έλληνες του Πόντου*, s. 95.

¹³ Tamtéž, s. 101-109, srov. ΦΟΤΙΑΔΙΣ, Κ. *Ιστορικό Πόντου*.

¹⁴ ΧΑΝΘΟΠΟΥΛΟ-ΚΥΡΙΑΚΟΥ, Α. *Oi Έλληνες του Πόντου*. In: *O Πόντος των Ελλήνων*, s. 57.

Křesťané nesměli svobodně vykonávat svá povolání. Velký počet mužů ve věku 15–45 let byl deportován do pracovních táborů. Mezitím Turci napadali malé izolované vesnice, kde kradli, ničili, zabíjeli a znásilňovali.

To nejhorší ale přišlo s nucenými masovými deportacemi. Historik Vlasis Agtzidis popisuje tyto události: „Turci používali k vypořádání se s Řeky nebyvalé metody jako např. deportace během zimy, aniž by Řekům dovolili vzít si s sebou potraviny nebo přikrývky. Deportovaní se nesměli zdržovat v obydlených oblastech, nýbrž pouze v pusté neobydlené krajině, kde byli vystaveni krutým povětrnostním podmínkám pod širým nebem bez přísunu potravin. Bylo zakázáno pomáhat dětem, starým nebo nemocným lidem, ti byli ponecháni v průsmycích nebo v lesích, kde umírali hlady nebo byli okamžitě zastřeleni. Správní a policejní orgány pak zaváděly deportované do zvláštních lázní údajně vystavěných pro vojenské účely. Tam je nutili koupat se ve čtyřicetistupňové vodě. Jejich šaty byly mezitím ničeny. Když vyšli z lázní, byli vyhnáni na sníh, který měl teplotu pod bodem mrazu. Museli čekat na návštěvu policejního inspektora, který nikdy nepřicházel dříve než za hodinu. Další hodinu museli čekat na lékaře, který provedl lékařskou kontrolu. Na základě kontroly byli za nemocné posuzováni ti nejmladší a nejsilnější, kteří byli usmrcováni při cestě do nemocnice. Podle René Pauxa si vyžádalo turecké běsnění v Pontu více než 250 000 obětí.“¹⁵

V důsledku takového zacházení se brzy po celém území Pontu zformovaly guerillové jednotky a zahájily boj proti turecké tyranii.

V roce 1916 začalo od východu do Pontu pronikat ruské vojsko, které nakonec obsadilo celý východní Pontos včetně Trapezuntu. Na okupovaném území byla ustanovena tzv. trapezuntská prozatímní vláda. V únoru 1917 došlo v Rusku k revoluci a postup ruských vojsk se zastavil. Rusové začali ustupovat a území pod kontrolou prozatímní trapezuntské vlády znovu dobývali Turci. Na znovuovládnutých územích se Turci mstili násilnostmi na místním obyvatelstvu.

V říjnu 1918 Turecko podepsalo kapitulaci. Všichni Pontané zbystřili, naskytl se jim totiž příležitost uskutečnit dlouho nesplnitelné plány na založení samostatné Pontské republiky. K jejímu vybudování však z mnoha důvodů nedošlo. Krize v Pontu dál narůstala, ale přes veškeré úsilí pontských politických kruhů zůstávaly prosby o pomoc ze zahraničí nevyslyšeny.

Mezitím se schylovalo k zásadnímu zvratu situace v centrálních částech Turecka. V roce 1920 byl Mustafa Kemal, později řečený Atatürk, který měl v té době za sebou několik let úspěšné vojenské kariéry, zvolen předsedou prozatímní vlády. Řecký útok se zastavil na řece Sakarya nedaleko Ankary v r. 1922. Turecké kemalistické jednotky zahájily protiofenzívu a řecký ústup se posléze změnil ve zběsilý útěk. Turečtí vojíci za sebou při postupu směrem do Smyrny nenechali kámen na kameni. Tisíce uprchlíků se hromadily ve Smyrně, kam se zanedlouho přihnali i turečtí vojíci, aby zcela zpustošili řeckou a arménskou čtvrť. Selhání v západním Turecku mělo nakonec fatální důsledky i pro Pontos. 24. června 1923 byla podepsána lausannská smlouva, která schvalovala turecké nároky na etnický homogenní stát a uznala definitivní konec plánů na připojení maloasijských území k řeckému státu. Součástí lausannské

¹⁵ AGTZIDIS, V. *Οι Έλληνες του Πόντου*, s. 153–155.

smlouvy byla i dohoda o výměně národnostních menšin mezi Tureckem a Řeckem, což se v daném okamžiku jevílo jako nejlepší možné vyřešení problémů mezi oběma zeměmi.¹⁶

1 300 000 maloasijských Řeků bylo donuceno opustit své domovy a vydat se na strastiplnou pouť uprchlíků. Odhaduje se, že z tohoto počtu kolem 400 000 pocházelo právě z Pontu.¹⁷ Řecko nebylo v tak krátké době schopno zajistit ubytování pro tak velký počet uprchlíků, takže zpočátku žili, kde se dalo: v narychlo postavených obydlích, ve stanech, divadlech apod.

Bohatší a vzdělanější vrstva Pontanů se usazovala ve velkých městech, hlavně na předměstích Athén, Pirea a Soluně, zatímco venkovské obyvatelstvo zabývající se zemědělstvím přicházelo do méně osídlených oblastí Řecka, hlavně do Makedonie. V prvních letech života v Řecku se Pontané často setkávali s projevy xenofobie. V mnoha případech byli okolím považováni spíše za Turky a museli snášet posměšky jako *jaurtovaftizméni* (γιαουρτοβαφτισμένοι) = křtění jogurtem (typický turecký pokrm) nebo *avútidhes* podle toho, že ukazovací zájmeno ten – *αυτός* [aftós] vyslovovali [avútos]. Další skupiny Pontanů emigrovaly do Spojených států a Kanady.

Smutný osud potkal Pontány, kteří se uchýlili do Sovětského svazu. V podstatě byli nuceni prožít podruhé stejný útlak, s jakým se setkali ze strany Turků. Řekové, podobně jako jiné národy, byli totiž nařčeni z propagandy kapitalismu a přípravy revoluce, pročež v letech 1937–1938 došlo k obrovskému pogromu namířenému proti nim. Byla zakázána činnost řeckých kulturních spolků, divadel, novin apod. Dále byly zrušeny všechny čtyři řecké autonomní oblasti v SSSR. Tajná policie odvezla muže starší 16 let do gulagů na Sibíři, zabavovala majetky Řeků (řecké pasy, knihy, dopisy apod.). Nakonec došlo i k násilným deportacím řeckého obyvatelstva do střední Asie.¹⁸

NÁBOŽENSKÝ ŽIVOT V PONTU

Pravoslavná víra představovala pro Pontány jeden z faktorů, který jim pomohl udržet si vlastní kulturní identitu. Je velmi pravděpodobné, že kdyby všichni Pontané přestoupili na islám, turecký živel by je zcela pohltil. Za dob osmanské říše neměl příliš důležitý význam etnický původ obyvatel, ale jejich konfesní příslušnost. Obyvatelstvo osmanské říše bylo rozděleno do tzv. milétů (tur. *millet* = lid), přičemž práva v plném rozsahu byla zpočátku výsadou pouze příslušníků muslimského milétu. V období před reformami *Tanzimat* a *Hatt-ı Hümayun* hrozil trest smrti všem, kdo by se odvážili veřejně vyznávat jiné náboženství než islám. Turci přeměňovali všechny slavné kostely v Pontu na mešity a teprve mnohem později dovolili Pontanům vystavět si nové kostely a sloužit v nich pravoslavné mše. Pravoslavné obce Pontu spadaly pod správu konstantinopolského ekumenického patriarchátu a arcibiskupství v Trapezuntu spravující celkem šest metropolí.

¹⁶ Podrobně HRADEČNÝ, P. *Řekové a Turci. Nepřátelé nebo spojenci?* Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2000, s. 46–52.

¹⁷ AGTZIDIS, V. *Οι Έλληνες του Πόντου*, s. 236.

¹⁸ AGTZIDIS, V. *Το πογκρόμ κατά των Ελλήνων της ΕΣΣΔ. Καθημερινή*, 9.12.2007.

Kryptochristianismos – „tajní křesťané“

Kryptochristianismos představoval střední cestu mezi konverzí k islámu a vyznáváním křesťanství. Lidé, kteří se nechtěli vzdát pravoslavné víry a zároveň nechtěli dál snášet osmanskou náboženskou diskriminaci, jednali pod dvojí identitou. Navenek vystupovali jako muslimové, což jim umožnilo získat řadu výhod: vyšší společenské pozice, možnost spravovat určitá území, osvobození od placení daně z hlavy apod. Tajní křesťané hráli v historii Pontu důležitou roli. Z jejich centra, městečka Kromni, vzešly významné osobnosti, z nichž některé se podílely dokonce i na chodu osmanských ministerstev nebo jiných významných institucí.

Byli pokřtěni, přijali křesťanské jméno, kterým se mezi sebou oslovovali. Nejčastěji byli od útlého věku vychováváni jako muslimové, aby okolní svět nepojal žádné podezření, a teprve později jim rodiče vysvětlili zásady křesťanství a kryptochristianismu. Sňatky uzavírali tajní křesťané zásadně mezi sebou, protože sňatek s ostatními křesťany zakazoval islám a sňatek s pravověrnými muslimy by zase odporoval jejich vnitřnímu přesvědčení. Kaple a kostely často budovali ve sklepeních větších domů, dokonce i v jeskyních, aby je Turci nikdy nemohli odhalit. Tajemství, kde se kostel ve skutečnosti nalézal, bývalo vždy úzkostlivě stráženo. Existují dokonce kuriózní případy, kdy tajní křesťané zastávali zároveň funkci křesťanského i muslimského duchovního.

Kláster Panajia Sumela

Kláster Panajia Sumela (klášter Bohorodičky na hoře Mela) jižně od Trapezuntu byl centrem duchovního života Pontánů.

Historie kláštera je neodmyslitelně spjata se zázračnou ikonou Panny Marie. Legenda vypráví, že ji namaloval sám evangelista Lukáš, a protože zemřel v Athénách, začalo se ikoně říkat Panna Marie Athénská. Věrní křesťané pro ni vybudovali kostel v Thébách. Dále se v legendě říká, že se Panna Marie zjevila dvěma mnichům, Sofroniovi a Varnavasovi, a vzkázala jim, aby vystavěli pro ikonu klášter daleko na východě. Ikona je posléze zavedla až do Pontu k hoře Mela, kde skutečně nechali vybudovat jeskynní kostel jako přibýtek pro ikonu a okolní klášter. Od roku 380 n. l. sloužil celý komplex jako věhlasné poutní místo. Z pozdější doby pochází kaple sv. Barbory, knihovna a čtyřpatrová nocležna pro poutníky.

Jelikož klášter proslul svým bohatstvím, byl několikrát ve své historii vyloupen a v 7. stol. dokonce úplně zničen. O jeho obnovení se zasloužil v r. 644 sv. Christoforos z Trapezuntu. Zvláštních privilegií a darů se dostalo klášteru od byzantských císařů a později za vlády proslulé trapezuntské dynastie Komnénů ve 13. a 14. století. Velmi zvláštní je, že prosit o zázrak nechodili k Panně Marii Sumela jen Řekové, ale i Turci; známý je případ sultána Selima I., který se díky její pomoci zotavil z těžké choroby. Turci sice zavedli v klášteře nový pořádek, avšak nejen že klášter neuzavřeli, dokonce ho i podporovali! Hned několik tureckých sultánů se ocitlo na listině donátorů.¹⁹

¹⁹ APOSTOLIDIS, P. Η ιερά μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου Σουμελά. In: *Ο Πόντος των Ελλήνων*, s. 152.

Největší ruch zažíval klášter každý rok 15. srpna na den Nanebevzetí Panny Marie. Po cestě vedoucí z Trapezuntu a z druhé strany se sem za slavnostními bohoslužbami valily stovky a stovky poutníků, pro které nebylo v nocežně kláštera dost místa, takže na volných prostranstvích kolem dokola vyrůstala provizorní přístřeší. Klášterní muly přivázely zásoby jídla několik týdnů dopředu, aby bylo vůbec možno nasytit davy poutníků. Přijížděly i celé rodiny ze vzdálených krajů, které na cestu šetřily často dlouhá léta. Oslavy 15. srpna neměly jen čistě náboženský charakter, byla to i příležitost pro místní obchodníky, jak prodat své zboží.

PONTSKÁ HUDBA, TANCE A KROJE

Kořeny pontské hudby sahají do dávné minulosti, až do starověku. Nejčastěji se hrálo na svatbách, křtinách a vesnických slavnostech nebo o svátcích jako Vánoce, Nový rok, Velikonoce, Tři králové. Pokud vesnice neměla své vlastní hudebníky, obcházel je hudebníci z jiných vesnic nebo byli přímo zváni. Svou přítomnost dávali hudebníci najevo v menších vesnicích hrou na nástroje, zatímco ve větších vesnicích obcházelo domy několik dětí a vyvolávalo novinu, že do vesnice přišli hudebníci. Příchod hudebníků byl pokaždé pro Pontany velkou událostí. Platba probíhala často tak, že se hudebníkům bankovky zastrkávaly při hře kolem pasu nebo přilepovaly na čelo.²⁰

Styl hudby se lišil podle dané situace. Taneční hudba se hrála na svatbách a jiných slavnostech. Kromě tohoto druhu hudby existují tzv. *stolové písňe* (*επιτραπέζια τραγούδια*), při kterých se pochopitelně netančilo. Doprovod na lyru při nich sloužil pouze k podbarvení hlasu zpěváka. Spojení divoké hudby s dynamickými pohyby válečného tance serra mělo sloužit k navození extáze a k jakési „rozevříče“ těsně před tím, než se Ponfané pustili do boje.

Pontská hudba je vystavěna na orientálních stupnicích, přičemž základní sestavu nástrojů tvoří pouze lyra a buben, a snad proto může znít některým lidem jednotvárně.

Oproti ostatním Řekům je hudební projev Ponfanů nápadně dynamičtější. Pontská hudba využívá většinou lichých, často synkopických, rytmů. Základní rytmy jsou tři: 5/8 (tanec *tik* aj.), 9/8 (tanec *dipat*) a méně častý 2/4 (tanec *kočari* aj.).

Jak už bylo řečeno, nejcharakterističtějším hudebním nástrojem je *pontská lyra*, jinak nazývaná *kemendže* (*κεμεντζέ*). Její název pochází z turečtiny, turecké slovo *keman* totiž označuje housle. Řekové pouze přejali zdobnělinu tohoto slova, které v turečtině zní *kemence* (vysl. *kemendže*). Lyra je prastarý hudební nástroj, jehož vynález mytologie připisuje bohu Hermovi. Traduje se, že Hermés zhotovil první sedmistrunnou lyru v den svého narození ze želvího krunýře a na struny použil ovčí střeva. Se starověkou lyrou má lyra v dnešní hudební kultuře Řecka pramálo společného. Existuje dokonce několik typů lyry, hruškovitá krétská lyra, istanbulská lyra (*rebap*), kappadocká *kemane* a pontská *kemendže*, ale všechny mají společné to, že se vyrábějí ze dřeva a hraje se na ně smyčcem ve svislé poloze. Kemendže má úzký protáhlý tvar. Ozvučnice se vyrábí z celistvého kusu tvrdého (švestkového) dřeva, zatímco víko je z měkkého

²⁰ ZURNATZIDIS, N. *Συμβολή στην έρευνα του χορού των Ελλήνων του Πόντου*.

dřeva. *Kemendže* má nejčastěji tři struny, které se natahují kolíky umístěnými směrem dopředu, ale existují i výjimky. Charakteristickým znakem hry na *kemendže* je časté používání kvart. Umění hry na pontskou lyru se rozvinulo hlavně ve východním Pontu, zatímco v západním Pontu byla *kemendže* častěji nahrazována klasickými houslemi. Ještě zbývá dodat, že s touto lyrou se lze setkat i v Arménii.

Při tanečních melodiích doprovázel pontskou lyru velký buben zvaný *taul* (ταούλ'). Pontská hudba má ostatně obyejně pouze rytmický doprovod. Tělo bubnu tvoří dřevěný nebo kovový základ, na který je z obou stran natažena kůže. Bubeník má při hře *taul* zavěšený přes rameno a v každé ruce drží jinou paličku, aby se docílilo rozdílného zvuku. Velkou paličkou hraje těžké doby. Úzkou paličkou, kterou drží mezi prsty druhé ruky, pak hraje lehké doby.

Dalším hudebním nástrojem, který se objevuje nejen v pontské hudební tradici, ale také např. v Makedonii, je *zurna* (ζουρνά). Jde o dechový nástroj, který tvoří vlastní tělo s otvory, zvláštní díl se dvěma plátky, které se rozkmitají při průchodu vzduchu, a náustek. *Zurna* vydává hlasitý zvuk, proto byla oblíbená na lidových zábavách, kde se sešlo mnoho lidí. Ve vlastním Řecku byl hojně používán až do 18.-19. stol., poté ji začal vytlačovat klarinet, který sem zanesli Rómové z Turecka, takže se dodnes zachoval jen ostrůvkovitě, např. ve východním Pontu a ve výše zmiňované Makedonii.

Slovo *tulum* neboli *ang'ion* (τουλούμ' / αγγείον) označuje dudy. Dudy jsou známy také z jiných řeckých oblastí, např. z Thrákie, Makedonie a Egejských ostrovů, ale *tulum* se od nich liší tím, že nemá zadní píšťalu, která drží hluboký tón.

Posledním z pěti „klasických“ pontských hudebních nástrojů je flétna zvaná *ghaval* (γαβάλ'), jinde označovaná *šiliavlin* (χειλιαύλιν). Vyrábí se ze dřeva a nejčastěji má šest děr. *Ghaval* je neodmyslitelně spjatý s pastýři a s pastvou dobytka.

Celkem existovalo v Pontu přes 60 kolových tanců včetně místních variant, přičemž jediný pontský nekolový tanec je *kotšang'el*.

Historie pontských tanců sahá do byzantského období, v některých případech dokonce až do starověku. Původ tance *tamzara* je spojován s divokými oslavami boha vína Dionýsa, zatímco nejslavnější pontský tanec *serra* je zmiňován už samotným Platónem a Xenofontem.

Pontské tance můžeme rozdělit na všepontské (ty, které se tančily v celém Pontu, např. *tik*, *omal*) a regionální (např. *dipat*, *pipilomatena*, *atšapat*). Na venkově se tančily tzv. rustikální tance, které napodobovaly pohyby při práci (např. *trygona*).

Za příznivého počasí se obvykle tančilo na návsi nebo na náměstí před kostelem, jinak ve velké místnosti patřící kostelu zvané *motos* (μότος, obdoba společenského domu). Až do počátku 20. stol. bylo zvykem, že pontské ženy a dívky mohly tančit jen v kruhu příbuzných (vyjma typicky ženských tanců), protože tanec s cizími muži byl považován za něco nepatřičného. Obzvlášť nežádoucí bylo, aby žena vzala za ruku cizího muže. Staří lidé, děti a ti, kteří nedovedli tančit, tanci zblízka přihlíželi. Uprostřed kruhu seděli někdy duchovní a privilegované osoby, aby mohli pohodlněji pozorovat tanec.²¹

²¹ ZURNATZIDIS, N. Συμβολή στην έρευνα του χορού των Ελλήνων του Πόντου.

Pontské tance vynikají spíše svou dynamičností než kreativností pohybů. Tanečníci stojí buď v uzavřeném kruhu, v půlkruhu, případně v přímce. V případě, že počet tanečníků je příliš velký, stojí v soustředných kruzích. Většina tanců směřuje doprava (výjimky: *kalon korits, etere a trygona*). Tanec vede první tanečník, který stojí úplně vpravo. Buď šlo o člověka, který měl ze všech nejvíce zkušeností s tancem, nebo o společensky nejvýše postaveného člověka. V pontských smíšených tancích vede tanec obvykle muž. Pro tance z Pontu je charakteristické pohupování celým trupem nahoru-dolů, kdy tento pohyb vychází z kolenu.

Tradiční oděv pontských Řeků se vyznačuje určitými prvky, se kterými se lze setkat v širší oblasti. Velmi nápadná je podobnost mezi mužským pontským a gruzínským krojem, některé shodné rysy můžeme najít u Turků, Arménů, Lazů a Kurdů. Všeobecně platí, že mužský pontský oděv snáze podléhal tureckému vlivu, protože ženy nepřicházely tak často do kontaktu s Turkyňemi. Velký rozdíl existoval mezi oděvem městského a venkovského obyvatelstva. Zatímco v 18. a 19. stol. ve velkých městech (Trapezunt, Ordu, Kerasunta aj.) převažovalo západní oblečení pod vlivem obchodních a kulturních styků se Západem, venkované stále nosili své tradiční kroje.

Mezi charakteristické součásti ženského kroje patří *tapla* (τάπλα), miskovitá pokrývka hlavy, přes kterou se přetáhne velký šátek zvaný *lešek* (λεσέκ'). Funkci spodního prádla plní konopná spodnička *kamis* (καμίς), spodní kalhoty *vrakin* (βρακίβ), které sahají až po lýtky a jsou ušity rovněž z konopné látky, a *spaler* (σπαλέρ') sahající od krku k pasu. Přes spaler a *salvar* se nosí *zuruna* (ζουρούνα) s úzkým límcem ze silné vlněné nebo bavlněné látky. Navrch přijde krátký vlněný kabátek *tšocha* (τσόχα). Poslední součástí kroje Pontanek je zástěra *lachor* (λαχώρ'), která se uvazuje kolem pasu, nebo její méně honosná varianta *pistambal* (πισταμπάλ').

Pontští muži nosí stejné *kamis* a *vrakin* jako ženy. *Šalvar* (σαλβάρ') jsou kalhoty ze silné vlněné látky. Typickou pokrývkou hlavy je *pazluch* (πασλούχ), který se uvazuje vzadu za dva pruhy látky. Ozdobný pás *zonar* (ζονάρ') je známý ve většině řeckých oblastí. Má délku kolem 3-4 m. Kromě jiného sloužil i jako kapsa, kam se schovávaly malé věci nebo zasouvaly zbraně. Za součást mužského kroje se také někdy považují *fyseklíkia* (φυσεκλίκια), dva pásy nábojnic, jež se nosily křížem přes ramena. *Tsapules* (τσάπουλες) jsou boty bez podpadku a *tsaketo* (τσακέτο) vesta.²²

DNEŠNÍ SITUACE PONTSKÝCH ŘEKŮ

Řekové, kteří zůstali v Pontu po dohodě z Lausanne o výměně obyvatelstva mezi Řeckem a Tureckem (1923), jsou téměř všichni muslimové. Dodnes najdeme v Pontu celé vesnice hovořící řecky. Díky kontaktům s Pontfany odsunutými do Řecka a pontským emigrantům v západoevropských zemích a v Americe dnes nejmladší generace Pontanů v Turecku má možnost objevit

²² CHATZILIOANNIDIS, P. *Λαογραφία του ποντιακού ελληνισμού*, s. 81–83.

svoje prastaré kulturní kořeny. V souvislosti s přemítáním o vlastní etnické a kulturní identitě a turcizací napsal zajímavý článek Vahit Tursun v tureckém deníku *Radikal*.²³

Turecká vláda se však stále staví k pontské otázce nekompromisně. V lednu 2002 byla zakázána kniha *Pontos Kültürü* (Pontská kultura) tureckého spisovatele Omera Asana a sám autor byl obžalován ze separatistické propagandy vůči tureckému státu. Kromě zakázání a zabavení knih nad ním byl vynesen rozsudek vyhoštění ze země.²⁴ Tento fakt hrozil přerůst v řecko-turecký spor, tudíž byl Asan nucen pronést veřejné prohlášení a uklidnit řeckou i tureckou veřejnost.

Nedávno se objevil v novinách článek Vlasise Agtزيدise upozorňující na další problém, který dává pontské otázce zcela nový rozměr. Podle Agtزيدise se v 80. letech zásadně změnil přístup turecké nacionalistické ideologie ke kultuře pontských Řeků. Zatímco dříve se o ni Turci vůbec nezajímali nebo jí přímo pohrdali, dnes ji prezentují turistům a mladým generacím představují jako svou vlastní, totiž jako kulturu zaslých národů, za jejichž dědice se Turci považují. Stáváme se tak svědky bizarní situace, kdy i pontské tance a kroje jsou vydávány za turecké.²⁵

Lépe na tom momentálně nejsou ani Pontané, kteří žijí v bývalém SSSR. V současné době se potýkají s ekonomickými problémy a velkým nedostatkem učitelů řečtiny na školách. Řecko se proto nedávno rozhodlo podpořit Řeky v Rusku mimo jiné kampaní, která spočívá v pomoci studentům řeckého původu dostat se na univerzity a vysoké školy v Řecku, především na obor řecká filologie, aby mohli po návratu domů vyučovat řečtinu na základních a středních školách.

V Řecku působí několik organizací, které mají za cíl sdružovat pontské Řeky. Nejvýše postavenou z nich je *Všepontská asociace Řecka*²⁶ (*Παμποντιακή Ομοσπονδία Ελλάδας*), která působí od roku 2004. Další organizací tohoto druhu je *Celořecká asociace pontských těles*²⁷ (založena v roce 1972), která vydává vlastní noviny *Desmos*.

Tyto organizace více méně zastřešují množství pontských kulturních spolků v Athénách a v severním Řecku, kde je soustředěna pontská komunita. Jako příklad uvedme spolek *Akrites tu Pontu* (Stavrupoli), spolek *Kromnei* (Kalamaria), spolek *Panagia Sumela* (Katerini), spolek *Palagia* (Alexandrupoli), taneční soubor *Serra* a mnoho dalších.

Nejvýznamnějším vědeckým sdružením zabývajícím se tématy pontské historie a kultury je *Komise pontských studií* se sídlem v Athénách. Jedná se o neziskovou organizaci, kterou založila skupina pontských intelektuálů z iniciativy soluňského lékaře Theofylakta Theofylaktu. Na jejím chodu se významnou měrou podílel i pozdější athénský arcibiskup Chrysanthos. Od svého založení v roce 1927 vydala víc než 50 čísel časopisu *Αρχαίον Πόντου* (*Pontský archiv*). V budově KPS se nachází knihovna, muzeum pontské kultury a prostory pro uchovávání cenných historických předmětů.

²³ TURSUN, V. Rumca konuşmanın bedeli. *Radikal*, 22.11.2007, řecká verze pod názvem Οι ελληνόφωνοι Πόντιοι στην Τουρκία vyšla v *Kathimerini* 24.11.2007.

²⁴ http://www.antibaro.gr/national/anatolh_asan.htm 29.9.2008.

²⁵ AGTZIDIS, V. Ελληνικά μνημεία, άλλα θύματα του τουρκισμού. *Καθημερινή*, 25.4.2008.

²⁶ Oficiální internetové stránky *Všepontské asociace Řecka*: <http://www.poe.org.gr/>

²⁷ Podrobnější informace k činnosti *Celořecké asociace pontských těles* <http://www.pontos.sakisp.gr/files/home.htm>

Pontskou otázkou se zabývá také *Ústav jazyků, filologie a kultury černomořských zemí* na Démokritově univerzitě v Komotini.

Co se týče médií, v současnosti vysílá v Řecku *RADIO AKRITES*²⁸ na frekvenci 102,3 FM a také prostřednictvím internetu. *RADIO PONTOS*²⁹ se sídlem v Alexandrupoli vysílá pouze přes internet.

Z pontských periodik mohu jmenovat časopis *Oraman* (vychází od prosince 2004, v současnosti jednou měsíčně), měsíčník *Efxinos Logos*, noviny *Efxinos Pontos*, *I foni ton Pontion* a další.

V Soluni sídlí vydavatelství bratří Kyriakidisů specializující se na vydávání odborných i jiných publikací o Pontu.³⁰ Přes všechny tyto pesimistické prognózy ohledně osudu pontského dialektu se občas objevují dokonce i literární díla psaná pontsky, i když nelze hovořit o „pontské literatuře“. Jak již bylo zmíněno, pontský dialekt ve své historii nikdy nedosáhl kvalit literárního jazyka a navíc se tato díla omezovala vždy jen na pontskou tematiku, obzvláště pak na motiv stesku po ztracené vlasti. Teprve před dvěma lety vyšel první román s nepontskou tematikou, *Proti proudu (Τ' ανατί του ρου)* od Kostase Diamantidise, jímž chtěl autor demonstrovat, že pontský dialekt dokáže vyjádřit i soudobou realitu.

Za zmínku stojí také početná internetová diskusní fóra: např. www.pontos.gr.

ZÁVĚR

Pokud se ohlédneme zpět do historie, zjistíme, že pontské Řeky stfhala v minulosti jedna katastrofa za druhou. Právě časté války, hornatý terén a drsné klima v Pontu přispěly k houževnatosti pontského charakteru. Na druhou stranu však Pontané prosluli svojí nadsázkou a nadhledem nad věcí, což se odráží v nesmrtelných anekdotách, jimiž se baví celé generace Pontanů. Od podepsání Lausannské smlouvy uplynulo letos 85 let, přesto pontské kulturní dědictví žije dál i mimo Pontos, kde oslovuje zájemce nejen pontského původu. Bude záležet na nejmladších generacích, jak s ním naloží – buď budou vědomě pokračovat v tradicích svých předků, nebo se pro ně jejich prastaré kulturní kořeny stanou pouhou muzeální záležitostí.

BIBLIOGRAFIE

kol. autorů: *Ο Πόντος των Ελλήνων*. Athina: Ta Nea 2003.

Geografie Pontu:

ANDREADIS, G. *Ελάτε μαζί μου στον Πόντο*. Thessaloniki: Erodios 2002.

²⁸ <http://www.akristestoupontou.gr/analytics.html>

²⁹ <http://www.radiopontos.gr>

³⁰ <http://www.kyriakidis.gr>

Historie Pontu:

- AGTZIDIS, V. *Οι Έλληνες του Πόντου. Η γενοκτονία από τον τουρκικό εθνικισμό*.
Athina: Ellinikes ekdosis 2005.
- AGTZIDIS, V. *Παρευξείνιος διασπορά. Οι ελληνικές εγκαταστάσεις στις βορειοανατολικές περιοχές του Εύξεινου Πόντου*. Thessaloniki: Kyriakidi Afi 1997.
- RODAKIS, P. *Από τα μυθικά χρόνια ως την τουρκική κατάκτηση. Η ιστορία του Πόντου. Α' τόμος*. Athina: Gordios 2003.
- RODAKIS, P. *Από την τουρκική κατάκτηση ως την γενοκτονία και τον ξεριζωμό. Η ιστορία του Πόντου. Β' τόμος*. Athina: Gordios 2004.
- FOTIADIS, K. *Η γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*. Athina: Irodotos 2004.
- FOTIADIS, K. *Ιστορικό Πόντου*, dostupné z:
http://www.akrites.de/sites/gr/gegeschichte_pontos.htm

Náboženský život v Pontu:

- FOTIADIS, K. *Οι εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας και οι κρηπτοχριστιανοί του Πόντου*. Thessaloniki, Kyriakidi Afi 1993
- BUTSIKAS, A. *Παναγία Σουμελά*. Athina: Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος 1998.
- mniška MAGDALÉNA. *Οι άγιοι του Πόντου*. Kozani: Ιερόν γυναικείον ησυχαστήριο „Αναλήψεως“ Κοζάνης 1983.

Pontský dialekt:

- JOANNIDIS, D. *Γραμματική της ελληνικής διαλέκτου του Πόντου*. Athina: Akadimia Athinon 1958.
- TSOPURIDIS, T. *Λεξικό ποντιακής διαλέκτου*. Thessaloniki: Tsopuridu 2002.
- PAPADOPULOS, A. *Ιστορικών λεξικών της ποντιακής διαλέκτου*. Athina: Epitropi Pontiakon Meleton 1961.
- TOMBAIDIS, D. *Μελετήματα Ποντιακής Διαλέκτου*. Thessaloniki: Kodikas 1996.

Etnografie Pontu:

- CHATZILJOANNIDIS, P. *Λαογραφία του ποντιακού ελληνισμού*.
Thessaloniki: Kyriakidi Afi 2000.
- GALANIDU-BALFUSIA, E. *Ποντιακή λαογραφία, σειρά Αρχείον Πόντου 19*. Athina: Epitropi Pontiakon Meleton 1999.
- EFSTATHIADIS, S. *Τα τραγούδια του ποντιακού λαού*. Thessaloniki: Kyriakidi Afi 1992.
- MELANOFRYDIS, P. *Ποντιακά ανέκδοτα, διηγήματα και δημοτική ποίηση*. Thessaloniki: Kyriakidi Afi 2005.
- ZURNATZIDIS, N. *Συμβολή στην έρευνα του χορού των Ελλήνων του Πόντου*, dostupné na internetové stránce: [http://santeos.livepage.gr/wiki/1382/756_ΣΥΜΒΟΛΗ_ΣΤΗΝ_ΕΡΕΥΝΑ_ΤΟΥ_ΧΟΡΟΥ_ΤΩΝ_ΕΛΛΗΝΩΝ_ΤΟΥ_ΠΟΝΤΟΥ_\(του_Νίκου_Ζουρνατζίδη\)](http://santeos.livepage.gr/wiki/1382/756_ΣΥΜΒΟΛΗ_ΣΤΗΝ_ΕΡΕΥΝΑ_ΤΟΥ_ΧΟΡΟΥ_ΤΩΝ_ΕΛΛΗΝΩΝ_ΤΟΥ_ΠΟΝΤΟΥ_(του_Νίκου_Ζουρνατζίδη))

